

Медицький І.Б.

*доцент кафедри
кримінального права
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені В. Стефаника»,
кандидат юридичних наук,
доцент*

Medytsky I.B.

*Associate Professor of
Department of Criminal Law,
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University, PhD,
Associate Professor*

СТРАХ І ЗВИКАННЯ ДО ЗЛОЧИННОСТІ ЯК ВЗАЄМОПОВ'ЯЗАНІ НАСЛІДКИ ОДНОГО ФЕНОМЕНУ (КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

Проблематика нематеріальних наслідків злочинності не може бути визнана абсолютно новою для кримінологічної науки. Однак вона є малодослідженою, оскільки й надалі продовжують існувати цілі «прогалини», що цілком можуть стати новим полем для відповідних пошуків. Як правило, автори у своїх дослідженнях аналізують фізичну та матеріальну шкоду, спричинену злочинністю на індивідуальному та суспільно-державному рівнях прояву. У той же час за кордоном ці та інші питання є предметом чисельних психологічних, соціологічних, геополітичних, політологічних, економічних та кримінологічних досліджень, інтерес до якої викликаний як соціальним, так і політичним та економічними аспектами – визначальними як у формуванні державної політики досягнення максимального рівня безпеки населення, прийнятті кримінально-правових норм, спрямованих на посилення заходів кримінальної відповідальності і т.д., так і розвитку окремих галузей економіки, пов'язаних із забезпеченням особистої безпеки громадян [1, с.235-236].

Посилений інтерес науки і практики до проблем соціального контролю над злочинністю пояснюється також і тим, що населення різних країн, з розвитком цивілізаційного процесу, усе більш болючіше відноситься до вірогідності стати жертвами злочинів (fear of crime – страх перед злочинністю). Соціальний же контроль над злочинністю (протидія злочинності), як слушно зауважує Я. І. Гілінський, виступає важливою складовою загальної стратегії соціального контролю й служить актуальною темою сучасних дискусій кримінологів, представників кримінально-правової і пенітенціарної науки. Соціальному контролю над злочинністю на 1-ій

щорічній європейській кримінологічній конференції в 2001 р. (м. Лозанна) було присвячено 25 доповідей, а на 18-ій конференції у 2018 році (м. Сараєво) – уже близько 200 [3, с.4].

Страх перед злочинністю кримінологи розглядають у якості її соціальних наслідків, оскільки у будь-який момент число наляканих людей набагато перевищує число реальних потерпілих. Згідно одного із проведених опитувань (K. Maguire and A. Pastore, 1997) біля 10% американців заявили про побоювання стати жертвою убивства, що у 1 000 разів перевищує кількість людей, які справді були позбавлені життя протягом року [10, с.59].

Дослідження страху перед злочинністю, як уявляється, виступає проблемним завданням насамперед через ефемерність, нематеріальність вказаного суб'єктивного явища, що відображає стан злочинності у суспільній свідомості. Страх перед злочинністю являє собою емоційно-фізичну реакцію індивідів та спільнот на правопорушення та прояви безпорядку. Усвідомлення можливості того, що практично у будь-який момент особа може стати жертвою злочину, породжує у неї відчуття страху, яке здатне суттєво впливати на її поведінку та спосіб життя.

Питанням остраху перед злочинністю приділяє увагу І. П. Рущенко, на думку якого він перетворився у самостійний та вагомий соціально-психологічний феномен, стресогенний фактор, що поєднує у собі раціональну та ірраціональну складові. Раціональна складова остраху перед злочинністю – це зміни способу життя й прийняття заходів щодо особистої безпеки. Говорячи про ірраціональне стосовно злочинності, науковець зауважує, що чимало людей відчують підсвідомий страх, припускаючи можливість будь-якого дня чи ночі перетворитися на жертву злочину (так званий «ефект гада»). Причому громадська думка стосовно злочинності має певний «зсув» у бік песимізму. Пріоритетними факторами, які підсилюють острах перед загрозою злочинного посягання, є, по-перше, розповсюдженість певного виду злочинів, ймовірність стати жертвою, віктимний досвід, по-друге, матеріальна шкода від гіпотетичного злочину, по-третє, сама тяжкість злочинів у кримінально-правому сенсі [15, с.246, 248-249].

Опитування громадської думки наочно демонструють поступове зміщення акценту проблем, вивівши на перші місця військові дії на Сході України та питання соціально-економічного характеру:

1) Соціологічне дослідження «Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні» (Соціологічна група «Рейтинг», 2015 р., 1 200 респондентів віком від 18-ти років). Серед трьох найважливіших проблем для

України зазначені: військові дії на Донбасі (64%), корупція в державних органах (43%), безробіття (30 %). Злочинність (6%) посіла 12-те місце, після відносин з Росією (11%) та російської присутності в Криму (7%) [4];

2) Соціологічне дослідження «Українське покоління Z: цінності та орієнтири» (Соціологічна компанія GfK Ukraine, 2017 р., 2000 респондентів у віці від 14-29 років). За його результатами, серед найбільших страхів українців – корупція (37%) та війна у регіоні чи у світі (36%), серйозні проблеми зі здоров'ям (34%) та соціальна несправедливість і безробіття (32%). Відповідно, список вимог української молоді до уряду очолює боротьба зі злочинністю та корупцією – 70% респондентів вважають, що уряд повинен займатися передусім цим. Другу та третю сходинку в списку вимог до уряду обіймають економічне зростання та розвиток (68%) і скорочення безробіття (66%) [14];

3) Соціологічне дослідження «Україна напередодні Президентських виборів 2019» (Центр соціальних та маркетингових досліджень «Социс», Київський міжнародний інститут соціології та Центр Разумкова, 2019 р., 11 000 респондентів віком від 18-ти років). Згідно отриманих даних, трійку найбільш важливих особистих проблем для українців склали: 1) військовий конфлікт на Сході України (61,2%); 2) питання соціально-економічного змісту: низький рівень зарплати або пенсії (53,7%); підвищення тарифів на комунальні послуги (52,7%); підвищення цін на товари першої необхідності, інфляція (28,9%); нестача робочих місць, безробіття (19,8%); 3) корупція та хабарництво: у органах центральної влади (21,6%); в судах, поліції, прокуратурі (15,4%). Збільшення рівня злочинності та небезпека на вулицях турбують громадян набагато менше (5,2%) (респондент міг обрати кілька варіантів відповіді, тому загальна сума відповідей перевищує 100%) [13].

Доводиться констатувати, що страх злочинності останнім часом достатньо суттєво нівелюється, поступаючись прагненню населення досягнути максимально можливого рівня колективної безпеки, а також необхідності реалізації, хоча б на більш-менш прийнятному та стабільному рівні, соціально-економічних побажань та інтересів. Зазначена ситуація, як уявляється, буде мати свою тенденцію до збереження, з огляду на перманентно триваючий військовий конфлікт міжнародного характеру.

Існуючий стан речей характерний рядом негативних криміногенних проявів: по-перше, населення країни демонструє вкрай небезпечний ефект «звикання до злочинності», за якого протиправність у міжособистісних відносинах ототожнюється із небажаним, але дійсним/прийнят-

ним/ «від якого нікуди не дінешся» стереотипом, нормою поведінки; по-друге, поінформованість громадян у питаннях дійсної характеристики стану і динаміки злочинності в Україні є далекою від реальності, по великому рахунку, через некритичне сприйняття відповідних даних від ЗМІ, матеріали яких та способи висвітлення викликають обґрунтоване занепокоєння з боку кримінологів; по-третє, рівень корупції в Україні давно уже вийшов за рамки локального «захворювання», перетворившись у реальну загрозу для національної безпеки держави.

В. М. Дрьомін зауважує, що поширеність кримінальних практик у повсякденному житті призводить не тільки до звикання та адаптації населення до злочинності, але і формує особливе морально-правове становище суспільства, у якому дотримання правових приписів може вважатися «аномальним» явищем, а вміння обійти закон – життєвим правилом [5, с.112]. Кіно, телебачення, преса, інтернет, аудіо- й відеопродукція – носії та провідники інформації масового споживання – перетворилися на потужний інструмент психологічного впливу, що охоплює майже все населення нашої планети. Сучасні засоби прийому й передачі інформації для багатьох людей стали основними джерелами формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлення про багато явищ. Результатом дії інформації є пропаганда та зміцнення певних духовних цінностей, ідеологічний, політичний, економічний чи організаційний вплив на оцінки, думки й поведінку людей [6, с.288].

Досліджуючи криміногенний потенціал ЗМІ, А. В. Байлов, П. В. Сахута вказують, що продукування феномену звикання до злочинності стає можливим через забезпечення перманентної присутності і перенасиченості відомостями про неї у інформаційному просторі, демонстрацію різних типів агресивної злочинної поведінки. Кримінальна активність розглядається як норма життя, що сприяє розвитку правового нігілізму, знецінення значення інститутів соціального контролю і т.п. Симптоматичним у цьому контексті видається поширення соціально-психологічних станів «негромадянськості», індиферентного ставлення пересічного українця до системних інституційних трансформацій, соціопсихічний феномен гіпертрофованого песимізму. На підтвердження зазначеного, науковці наводять дані соціологічного моніторингу суспільства: 61,2% опитаних вважають, що в Україні не забезпечується дотримання прав та свобод людини; на тому, що не вистачає стабільності в державі та суспільстві, акцентують 72,2% опитаних. Причому такі ментальні особливості межують з правовим негативізмом – скептичним ставленням до

права, повною зневірою у його потенційних можливостях, усвідомлене ігнорування вимог закону [2, с.150].

Насильницький образ злочинності у ЗМІ формує ефект перманентного звикання до застосування насильства. За таких умов спрацьовує закон «насиченості» суспільства злочинністю, коли нетерпимість та небезпечність насильства поступово мігрує до сприйняття її нормальності [7, с.65].

Звикання до злочинності, у свою чергу, виступає уже першопричиною інших негативних наслідків та процесів. Як слушно зауважує Ю. В. Орлов, звикання до феномену злочинності, тотальна корупціоналізація сфери публічних відносин закладає стратегічні засади деградації такого суспільства, його стагнації на фоні правового, політичного нігілізму, делегітимізації державної влади. Через це під загрозу підпадає й національна безпека; держава як метасоціальний інститут втрачає своє ціннісно-смісловне ядро. Воно розмивається, набуває аморфних, чітко не візуалізованих та не артикульованих ознак [12, с.117].

Кризовість суспільної психології турбує і представників соціологічної науки. М. Шульга зазначає, що зло баналізується, сприйняття його прояву притупляється. «Здається, що вже немає ніяких, навіть найбільш жорстоких і огидних злочинів, які б не скоювалися в Україні з участю тих, хто займає вищі сходинки в структурах влади. Вершиною моральної потворності стала справа про педофілів, фігурантами якої знову виявилися представники і влади, і виховних інститутів. На цьому тлі взаємне потурання, зниження моральних вимог у всіх ланках офіційних і неофіційних відносин, у політичній і економічній сферах, на виробництві і в побуті стає малопомітним і немовби не заслуговує на увагу. Ненормальна, девіантна поведінка стає повсякденною нормою» [9, с. 23].

Аналогічні тенденції фактично підтверджують не тільки вітчизняні, але й зарубіжні науковці. З позиції Я. І. Козаченко, небезпека ефекту звикання до злочинності полягає у тому, що він свідомо чи несвідомо розвиває почуття безвідповідальності у окремої категорії людей, у той час як у іншій частині населення підживлює відчуття безкарності, у третьої – безнадійності. Перше насичує злочинну мотивацію поведінки негативними компонентами, знижуючи до межі можливого поріг опірності у боротьбі мотивів «за» і «проти» скоєння злочину, друге розвиває почуття страху за кожний наступний (повторний) злочин, третє прискорює процес втрати віри у справедливість кримінального законодавства та його ефективність. Необхідно враховувати й ту обставину, що до злочинної сфери тяжіє чимала кількість людей; не менш чисельна категорія гро-

мадян відчуває себе у злочинному середовищі достатньо комфортно [8, с.8-9].

В.В. Лунеев констатує психологічний процес звикання населення до зростаючої злочинності, у тому числі і до її відносно нових форм – організованої, терористичної і корупційної. Автор зауважує, що росіяни як типове сприймають низку організованого кривавого тероризму, масових захоплень заручників, работоргівлі, безперервних публічних замовних вбивств, багатомільйонних шахрайств, відкритої безпрецедентно цинічної корумпованості вищих державних посадових осіб. І звикання, і інтерес до криміналу, особливо серед молоді, – дуже небезпечні і довгострокові соціально-психологічні тенденції [11].

1. Афанасьева О. Р. *Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности* : дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2014. 450 с.
2. Байлов А. В., Сахута П. В. *Криминогенный потенциал діяльності засобів масової інформації*. Вісник Криминологічної асоціації України. 2016. №1(12). с.143-153.
3. Гилинский Я. И. *Проблемы социального контроля над преступностью в современном обществе*. Криминалистъ. 2018. № 4 (25). С.4-9.
4. *Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні*. URL: <http://ratinggroup.ua/download.php?id=197> (дата звернення: 17.05.2019).
5. Дремин В. Н. *Методологические вопросы формирования институциональной криминологии*. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 13 / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН-молодьспорт України, НУ ОЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2013. С.103-114.
6. Дрьомін В. М. *Ефект «ореолу» в механізмі криміналізації неповнолітніх правопорушників*. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. №6. С.288-291.
7. Д'ячкова М. О. *Засоби масової інформації як криминологічний феномен* : дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 207 с.
8. Козаченко И. Я. *Модели противодействия преступности: уголовно-правовой и криминологический аспекты*. Общество и право. 2018. № 1(63). С.8-13.
9. *Криза в Україні: зони ураження. Погляд соціологів*. К.: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2010. 104 с.
10. *Криминология* / Под ред. Дж. Ф. Шели. СПб.: Питер, 2003. 864 с.
11. Лунеев В. В. *Особенности современной преступности в России*. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0143/analit03.php> (дата звернення: 06.02.2020).

12. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності: монографія / Ю.В. Орлов. Харків: Діс плюс, 2016. 656 с.
13. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження «Україна напередодні Президентських виборів 2019». URL: <http://socis.kiev.ua/ua/2019-01/> (дата звернення: 17.05.2019).
14. Результати загальнонаціонального опитування «Українське покоління Z: цінності та орієнтири». URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf (дата звернення: 17.05.2019).
15. Руценко І. П. Соціологія злочинності: Монографія. Харків: Вид-во Націон. ун-ту внутр. справ, 2001. 370 с.

Медицький І.Б. Страх і звикання до злочинності як взаємопов'язані наслідки одного феномену (кримінологічний аналіз)

У статті обґрунтовується потреба кримінологічного вивчення нематеріальних наслідків злочинності. На підставі позицій представників кримінально-правової та кримінологічної науки запропоноване власне бачення категорії «нематеріальні наслідки злочинності», здійснено їх класифікацію з урахуванням характеру завданої шкоди. Розглянуто страх і звикання до злочинності як нематеріальні її наслідки.

Ключові слова: злочинність, наслідки злочинності, ціна злочинності, страх злочинності, звикання до злочинності.

Medytsky I.B. Fear and habituation to crime as interrelated consequences of one phenomenon (criminological analysis)

The article substantiates the need for criminological study of the intangible consequences of crime. Based on the positions of the representatives of criminal law and criminological science, their own vision of the category «intangible consequences of crime» was proposed, their classification was made taking into account the nature of the harm caused. Fear and addiction to crime are considered as its intangible consequences.

Keywords: crime, consequences of crime, price of crime, fear of crime, addiction to crime.